

Eesti soomus

Oma kahel iseseisvusajal ei ole Eesti Vabariigil kunagi olnud arvestatavat tankiväge. Kuid Vabadussõja aegadel oli meie sõjaväel soliidne soomusruskas, mis lahinguväljale ilmumisel sageli sõna otseses mõttes platsi puhtaks löi – need olid soomusrongid.

Mati Õun
Fotod arhiiv, reprod

Vabadussõjas ei osalenud meie poolel ühtegi tanki, kuigi 1919. aasta sügisel meeste väljaõppe neljal rasketankil ja kahel kergetankil käis. Oma maksimumarvukuse saavutas Eesti tankivägi 1935. aastal, mil kaitseväge käsutusel oli neli Inglise rasketanki Mark V, kaksteist Prantsuse kergetanki Renault FT 17 ja kuus Poola tanketti TK; lisaks veel kaks tosinat soomusautot. Tegelikult peitsid need arvud endis kuutteistkümmend tolleks ajaks vananenud tanki ja tosinajagu Vabadussõja-aegseid vananenud soomusautosid. Modernset soomustechnikat oli Eesti sõjaväel Teise maail-

masõja eel vaid kuus tanketti ja lisaks neile veel 13 Tallinna Arsenalis ehitatud soomusautot.

Juhus tuli appi

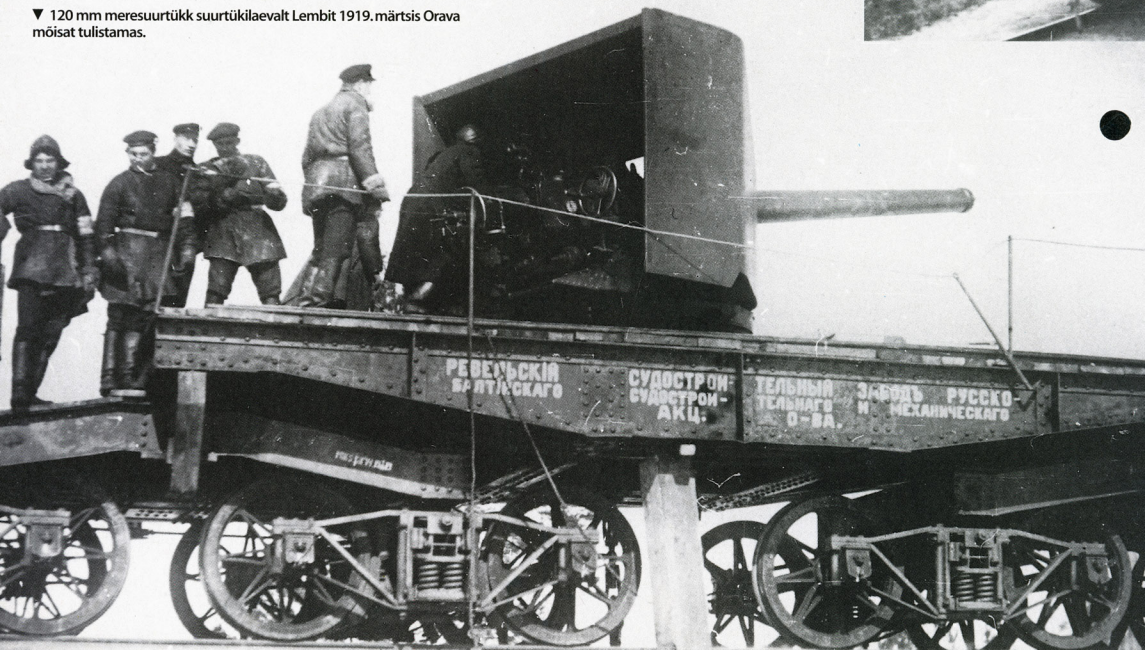
Eesti soomusrongid, millest järgnev jutt tuleb, said alguse öieti juhuleiust, kui 1918. aasta novembri lõpul Kaitseliidu patrull leidis Tallinnas Kopli kaubaamas neli sakslaste mahajäetud improviseeritud soomusvagunit. Paari päevaga moodustati neist ja nende juurde lisatud reisi- ja platvormvaguneist ning vedurist soomusrong, mis juba 30. novembril sõitis rinde poole teele. Rongi meeskonnaks oli esialgu

120 meest, kelle ülemaks määrati kapten Karl Parts.

Meie teisegi soomusrongi formeermisele andis algtouke juhus. Nimelt lahutati tollane ainuke soomusrong juba 3. detsembril kaheks osaks, kumbki ühe suurtükivaguniga ja oma veduriga. Rongipooled pidid suurema lahinguefekti saamiseks tegutsema omaette, kuid sõitsid juba järgmisel ööl Vaivara ja Oru jaamade vahel kokku. Mõlemad vigastatud rongipooled käisid nüüd Tallinnas remondis ja pärast parandust ning uute vagunitega täiendamist sai ühest poolest laiarööpmeline soomusrong nr 1,

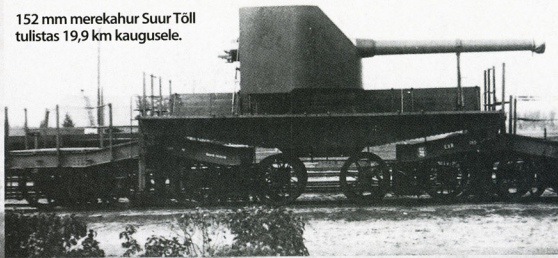
► Laiarööpmeline soomusrong nr 3 (Onu Tom) Vabadussõja ajast.

▼ 120 mm meresuurtükk suurtükilaevalt Lembit 1919. märtsis Orava mõisat tulistamas.

rusikas

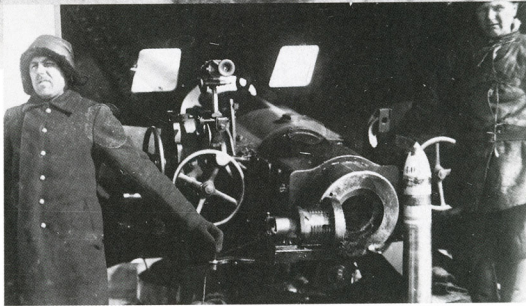
152 mm merekahur Suur Tõll
tulistas 19,9 km kaugusele.

teisest laiarööpmeline soomusrong nr 2. Viimane jõudis rindele 13. detsembril. 23. detsembril jõudis rindele kolmas laiarööpmeline soomusrong; 1919. a jaanuarist augustini aga lisaks veel kolm laiarööpmelist soomusrongi. Olgu öeldud, et Eesti laiarööpmelise raudtee laius on 1524 mm.

Ise tehtud – hästi tehtud

Vabadussõja-aegsed laiarööpmelised soomusrongid ehitati Tallinna Raudteehastes, Tallinna Sadamatehastes ja Valga Raudteehastes. Ühtekokku kogunes kuude laiarööpmelisse soomusrongi 1919. aasta lõpuks 55 lahinguvagunit, seega keskeltläbi üheksa lahinguvagunit rongi kohta. Soomusrongi tüüpkoosseis oli selline: ees 1-2 platvormvagunit, millistel tavaliselt veeti rööpaid, liipreid ja muid raudteeparandusmaterjale. Platvormvagunid olid rongi eesotsas sellepärast, et märkamatuks jäänud lõhutud raudteelõigu või raudteel lõheva miini puhul sõidaksid rööbastelt maha eeskätt platvormid, mitte väärtuslikud lahinguvagunid. Platvormivagunile või -vagunile järgnes suurtükivagun, sellele

◀ 120 mm meresuurtükk soomusrongilt nr 5. Käis rindel 1919. a talvel koos meredessantpataljoniga.

omakorda kuulipildujavagun, seejärel oli 1-2 dessantvagunit. Veduri paiknes rongi keskel; veduri järel oli tavaliselt eelnenule vastupidine jada: 1-2 dessantvagunit, kuulipildujavagun, suurtükivagun ja 1-2 platvormvagunit, sest nii võis soomusrong tegutseda mõlemas sõidusuunas.

1918/19. aasta talvel oli soomusrongide koosseisus ka mitmeid tavalisi reisivaguneid, kus rongimeeskond elas, kuid järgmisel kevadel jagati soomusrongid kaheks – üks oli löögiosa, kuhu kuulusid eespool loetletud veerevühtikud, teine baasiosa, kuhu kuulusid vedur, reisi- ja kaubavagunid ning mõni kuulipildujavagun baasrongi kaitseks.

Suurtükide valik meie Vabadussõja-aegsete laiarööpmeliste soomusrongide vaguneil algas 57 mm õhutõrjekahurist ja lõppes kahe 130 mm merekahuriga. Nende vahele jäid paar 75 mm õhutõrjekahurit ja tosinajagu 76 mm välikahureid (üks 84 mm, üks 105 mm ja üks 107 mm välikahur), kolm 120 mm kahurit ja teist nii palju 122 mm haubitsaid.

Vabadussõja-aegsetel kuulipildujavagunitel olid mõlemal küljel ja nurka-

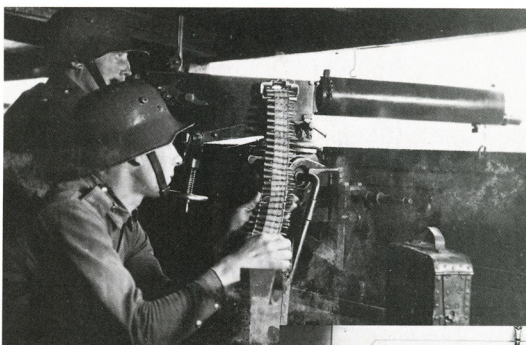
15. aprillil 1919. a tehtud foto soomusrongi nr 3 suurtükiplatvormist Onu Tom. Relvadeks olid 3" väli- ja 3" seniitsuurtükid.

des luukidega suletavad laskeavad 4 kuni 8 raskekuulipilduja paigutamiseks. Dessantvagunites oli eluruum ja magamisasemed tavaliselt 22 jalaväelase jaoks; dessantvagunite külgedel olid meeste näo kõrgusel laskeavad vintpüssidest ja kergekuulipildujaist tulistamiseks.

Vabadussõja ajal ehitatud lahinguvagunite soomus oli tavaliselt mitmekihiline. Välskihiks oli 6,4 millimeetrine lehtraud, selle all oli kiht tollist lauda, seejärel 10 cm kokkupressitud linataku, 3,2 millimeetrine lehtraud ja veel kord kiht tollist lauda. On selge, et mürtsubamusele selline soomus vastu ei pidanud, kuid püssi- ja kuulipilduja-kuulid ning mürsukillid pidas kinni.

1919. aasta suve hakul kehtestatud rongikoosseisude järgi moodustasid laiarööpmelise soomusrongi relvastuse 4 suurtükki ja 28 raskekuulipildujat. Rongi meeskonnaks oli neli ja poolsada meest, kellest veidi üle poole moodustasid dessantväelased.

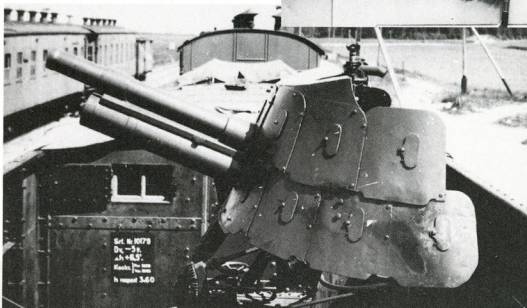
Vabadussõja aegadel ehitati Tallinas, Pärnus ja Mõisakülas ka 6 kitsarööpmelise soomusrongi, mis tegutsesid Eesti-Läti piiril ja Põhja-Lätis, kus oli 750 mm rööpmehahega raudteid. Kitsarööpmelise soomusrongi relvastuseks oli tavaliselt 2 kahurit kas kalibriga 37 ja/või 76 mm ja 8 raskekuulipildujat, meeskonnas oli 200 isikut, kellest ligi pooled olid dessantväelased. Kitsarööpmelised soomusrongid olid välist sageli soomustatud 1 maailmasõja aegsete kaevikukilpidega, mille all oli kahekordsete puitseinte vahel liiv või

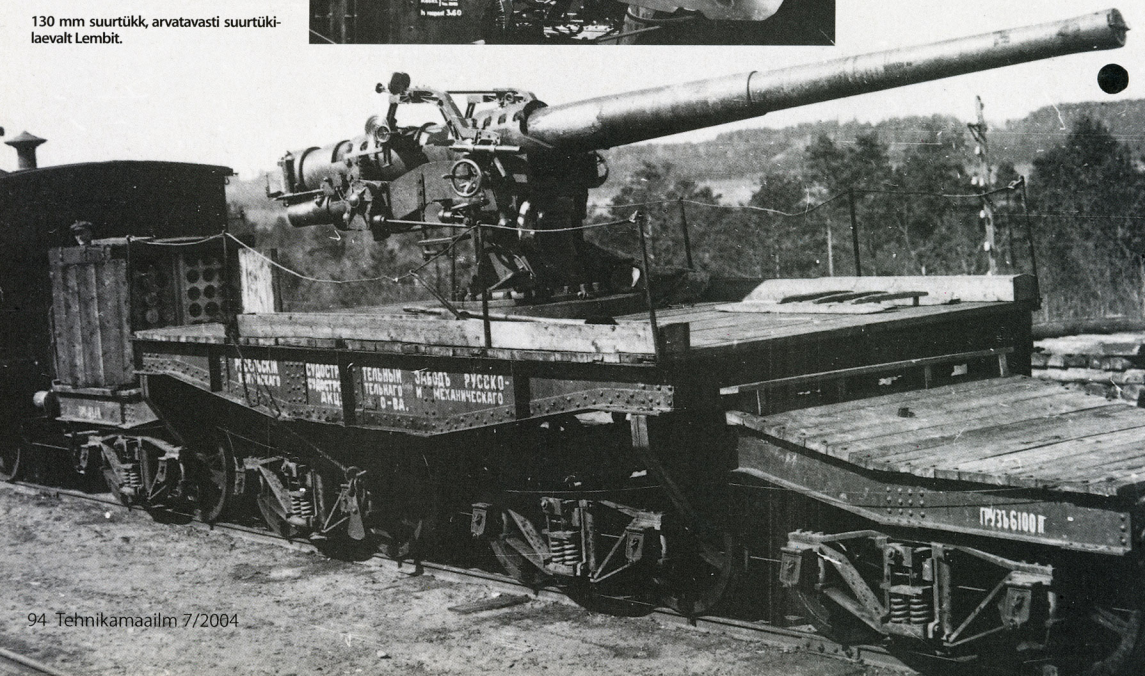
▲ Soomusrongi nr 5 kuulipildujavagun.

► Soomusrongide rügemendi lipp.

▼ Vene 76 mm väikahur kaevikukilpidest tehtud pooltornis.

130 mm suurtükk, arvatavasti suurtüki-laevalt Lembit.

liiva ja saepuru segu. Palju selline soomus ka kuule või mürsukilde kinni pidas, ei oska siinkirjutaja arvata.

Vabadussõja käigus oli meile laiarööpmelistel soomusrongidel otsustav osa Tapa, Tartu ja Võru vabastamisel punastest; 1919. aasta mailuus jõudsid nad Pihkvasse ja sama aasta oktoobris Riiga. Lahinguis Vene ja Läti punaste ning langesveerlaste vastu langes või suri haavadesse 323 meest. Sõjategevus kaotati ka üks soomusrong – see oli kitsarööpmeline soomusrong nr 4, mis 7. aprillil 1919 Valga-Aluksne raudteelini lõksu jäi. Ägedas lahingus pealetungivate vastastega lõhkus mürsk rongi taga raudtee, mürsuplahvatuses sai rongiülem alamkapten Mets põrutada ja juhatusest jäänud meeskond jättis oma rongi maha. Liikumatu soomusrong lasti põlema ning vanarauaks läksid ka seekaks vedurit.

Alates 20. veebruarist 1919 kuulusid meie soomusrongid administratiivselt Soomusrongide divisjoni, mis sama aasta 23. augustist formeerus Soomusrongide diviisiks. Nii divisjoni kui ka hili-semat diviisi juhatas Karl Parts, kes Vabadussõda alustas kaptenina ja lõpetas polkovnikuna (tänapäeval kolonel). Kui Parts 1919. aasta talvel haavatuna soomusrongide juhtimiselt kõrval oli, juhatas neid kapten Anton Irv, kuni ta 27. aprillil Põhja-Lätis surma sai.

Soomusrongid rahu ajal

Järgnenud rahuajal formeeriti Soomusrongide diviis 1. veebruarist 1921

Tallinna Sadamatehastes ehitatud Võitlejal oli 120 mm kahur ja pöörlevas tornis lisaks 75 mm inglise kahur.

Soomusrongide brigaadiks, mis baseerus Valgas. Brigaadi kuulus 3 laiarööpmelist ja 2 kitsarööpmelist soomusrongi, ülejäänud veerevkoosseis anti tsiviilkäibesse. 1923. aasta 1. augustist reorganiseeriti Soomusrongide brigaad omakorda kaheks rügemendiks, millest 1. soomusrongirügement asus Tapale ja 2. soomusrongirügement jäi jätkuvalt Valka. Kummaski rügemendis moodustati 2 laiarööpmelist soomusrongi; kitsarööpmelised likvideeriti juba 1922. aastal.

30. novembrist 1934 liideti senised 2 soomusrongirügementi üheks, mille evkoosseis ja meeskond asusid osaliselt Tapal. Soomusrongirügemendi koosseisus oli 3 soomusrongi, millele asutati 1936. aastal lisaks Raskekahurilaskepatarei. Viimasele kuulusid 4teljelistele platvormidele paigutatud 102 mm merekahurid Müristäja ja Tapper ning 8teljelisele platvormile monteeritud 152 mm merekahur Suur Töll. Neist kahe esimese laskekahurid olid 19,4 ja viimase 19,9 km.

Teisi suurtükivaguneid kogunes Soomusrongirügementi ühtekokku 16 ja need olid ehitatud pärast Vabadussõja lõppu. Nii Vabadussõja-aegsetel kui ka uutel Eesti suurtükivagunitel olid nimed ja rühmitades 1930. aastate vaguneid nende suurtükide kaliibriga järgi, saame sellised vagunitegrupid:

- Hävitaja, Maru, Taara, Tont, Uku, Vanapagan, Vapper ja Võitleja olid igaüks relvastatud kahe 76 mm kahuriga;
- Kõu, Pikker ja Sabolotnoi olid relvastatud ühe 76 mm ja ühe 107 mm kahuriga;
- Kalev, Lembit, Onu Tom ja Tommi relvastati kahe 152 mm haubitsaga.

Olgu veel öeldud, et paljudel Vabadussõja-aegsetel suurtükivagunitel olid relvastuseks tavalistel välifetidel suurtükid, mis tulistasid kas otsesihhi või siis väikese nurga all raudteest kõrvale, uut suurtükivagunitel olid aga "torud" valdavalt juba pöördalustel

ning nende laskesektorid olid vahemikus 234–360°.

Osa uusi suurtükivaguneid said juba 10 mm kroonnikelterasest soomuse, osa aga nn katlarauast kolmekihilise soomuse, mille väliskihi paksus oli 12 mm ja sisekihil 4-5 mm; nende

kahe kihi vahele aga olid paigutatud nurga all ja osaliselt üksteist katvalt 4 mm pakused rikošettiribid. Mõlemad tüübid kaitsesid soomustäbavate püssi- ja kuulipildujavagunite eest.

Uusi kuulipildujavaguneid ehitati Vabadussõja järel vaid üks. 1932. aastal valminud vagunil oli 4 kuulipildujat; neist kahte vagunilaele olevais tornides paiknevat sai kasutada ka õhutõrjeks. Sõja-aegsete kuulipilduja- ja dessantvagunite arv vähenes pidevalt, kuna viimased neist lammutati lihtsalt ära.

Eesti soomusrongid olid katteüksusteks – need võis vajaduse korral koha lahingusse saata. Kui rindeleminemine tapvalt kiire ei olnud, pidi mobilisatsiooni korral igast rahu-aegsest soomusrongist moodustatama üks kerge ja üks raske sõja-aegne soomusrong.

Teise maailmasõja esimesel aastal hakati meie soomusrongide kergeid suurtükivaguneid likvideerima, nende 76 mm kahurid anti üle jalaväele. 1940. aasta mobilisatsiooniplaani kohaselt pidi Soomusrongirügement välja panema ainult 2 raske soomusrongi, millele andnaks tulejõu 107 mm kahurid ja 152 mm haubitsad.

Agas teoks see plaan teatavasti ei saanud. Eesti riigijuhtide kapitalantlikkuse tõttu jäid kõik need kenad lahinguvagunid kingituseks idanaabritele. Aitäh see muidugi ei olnud, vaid sõidustes kinkijad "suure kodumaa" avarustesse. Nagu meie soomusrongide vedurid ja vagunidki, mis 12. veebruarist 1941 Punaarmee Balti Eri-sõjaväeringkond üle võttis. Sama aasta 22. juunil alanud Saksa-Vene sõjas meie soomusrongide veerevkoosseisu enam siinmail ei olnud. [22]

Vabadussõja algusaegade suurtükiplatvorm Uku kolme välikahuriga.

1919. a augustis Tallinna Sadamatehastes valmistatud suurtükivagun nimega, "Leitnant Sabolotnoi kartets" oli relvastatud 120 mm Briti välikahuriga.

